

ДИХОТОМІЯ ЕЛІТАРНО-МАСОВОГО В КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

В. П. КУЛЬТЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**
E-mail: kultenko@ukr.net

Анотація. Досліджуються феномени культури і мистецтва в історико-філософській перспективі їхнього розуміння в площині естетичного, етичного та з позиції їхньої дієвості у сфері політики. Аналізується внутрішній процес розпаду культури на високу (аристократичну) та низьку (масову, традиційну); внутрішні трансформації культури, які дозволяють філософам в різні часи заявляти про практичну дієвість високої (в некласичній філософії) та низької (в постнекласичній філософії) культури. Така дієвість культури виявляється через здійснення політики в контексті культури.

Ключові слова: культура, мистецтво, політика, традиція, маси

Актуальність. Дослідження проблем культури, традиції в контексті політики не є новим та випадковим у філософському дискурсі. Практичними, навіть утилітарними конотаціями наділяв їх ще Н. Макіавеллі, який вказував на необхідність демонстрації правителем, що прагне владного успіху, своєї прихильності до традицій та культурних норм, притаманних жителям певної території. Завдяки цьому утверджується його позитивний імідж в очах підлеглих та досягається їхня згода коритись йому. Як відомо, Макіавеллі не наполягав, щоб правитель погоджувався та внутрішньо поділяв ці норми, але якщо вони будуть дієвими політичними засобами, слід демонструвати прихильність до них. Для формування свого політичного іміджу придатні всі засоби. Таким чином, культура була вплетена у соціальне та політичне поле, але механізм її впливу ще не був виявлений.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми взаємовпливу культури, мистецтва та політики досліджувались в класичній філософії, зокрема, ґрунтовний аналіз був здійснений

І. Кантом, Г. Гегелем. В некласичній філософії над проблемою працювали О. Шпенглер, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гасет, А. Тойнбі. В постнекласичній – Ж. Бодрійар, П. Сорокін, У. Еко, Ж. Дельоз, М. Фуко та ін..

Мета дослідження – дослідити історико-філософськими методами зміни філософської парадигми в залежності від розв'язання питання співвідношення високого й низького в культурі і мистецтві та впливу культури на політику.

Результати дослідження та їх обговорення. Традиція розподілу культури на високу й низьку була закладена у 2-й пол. XVIII – 1-й пол. XIX ст. Розподілення спричинило переоцінку традиційної культури у бік її знецінення, втрати вартості як культури плебейської, простолюдинів. Внаслідок цього відбувся розрив культури з традицією, що, в першу чергу, виявилось у розриві між мистецтвом і традицією. Теорія мистецтва, основу якої склала теорія геніальності І. Канта, стверджувала індивідуальне творче начало в людині як джерело геніальності або таланту. Цей підхід робив митця відповідальним за свою творчість, її оригінальність. Апогеем процесу стало гасло «мистецтво заради мистецтва», сповідуване романтичною культурою. Відтак, високе мистецтво зациклювалось на гонитві за оригінальністю, культура індивідуалізувалась, антропологізувалась. Митець поставав самотником, не зрозумілим для загалу, а тому – дистанційованим від маси. Більш того, вважалось, що художник мав бути голодним – так він стає незалежним й отримує можливість шукати власні засоби самовираження в мистецтві, а не догоджати масі [5].

Романтизм, виступивши з принципово новими художніми маніфестами, орієнтував митців на пошук новаційних художніх форм. За Г. Гегелем, в романтизмі відбувся розрив між творчим суб'єктом та субстанціальним (природним) змістом народного життя. До цього митець виступав носієм субстанціального начала, тому його творчість була зрозумілою для всіх, хто не вийшов за межі субстанціальності, не подолав своєї природності, не перейшов на науково-філософські позиції. Романтики відокремили себе й своє мистецтво «від соціально адаптованих, традиційних художніх форм, відмежували в окремий сектор те, що отримало назву масового мистецтва. Тріада елітарне-зразкове-класичне починає руйнуватися» [2, с.98]. Для класичної культури це означає втрату свого есенціального значення – вона перестає бути зразком для наслідування, а отже й втрачає дієвість, свій виховний потенціал, моральний пафос. Крім того, свободою творчості, яку відстоював романтизм, компенсувалася недостатність соціальних та політичних свобод у Європі 19 ст.. Естетична свобода набула конотацій

«свободи від», для якої й етичні обмеження вже сповнювались негативним та репресивним змістом. Проте усвідомлення «свободи від» стало першим ступенем осягнення свободи й було пов'язане із втечею від світу, «внутрішньою еміграцією», самозаглибленням, протиставленням себе світові. Наступним етапом розуміння свободи стає «свобода для», що передбачає спільну дію людей для взаємної реалізації, розвитку.

Проблеми взаємовпливу культури і політики досліджуються в теоріях еліт неklasичної філософії. В них елітарна концепція культури і мистецтва редукована з естетичної у соціальну сферу. Зокрема, О. Шпенглер вбачав головну характеристику фаустівської культури в наявності пафосу відстані. Носієм такої культури є еліта, що продукує зразки високої культури та мистецтва, не доступні масам. Саме висока культура, її недоступність для мас і формує ту необхідну відстань, щоб маси поважали, визнавали авторитет правителям. Пафос відстані іманентно містить в собі претензії на владу, волю до влади. Проте в умовах високоінтелектуальної цивілізації наростає тенденція недовісти високого мистецтва.

З 70-х рр. XIX ст. філософи фіксують неспроможність високої культури та мистецтва виховувати й підносити масу до вищого культурного рівня. Вони заявляють про кризу, якою охоплена класична традиція і у філософії, і в мистецтві, і в культурі в цілому. Вихід з кризи бачиться їм через створення нового мистецтва, нової філософії та культури, які шокують, десакралізують, деміфологізують, дегуманізують старе. Натомість принесуть наївність, ілюзорність, чистоту нового, що з легкістю, взятою від іронії як методу, створить нову елітарну культуру. Адже в 1-й пол. XX ст. філософія ще покладала сподівання на елітарні мистецтво та культуру, через які має стверджуватись особистісне творче начало людини.

«Омасовління» культури, бунт мас (за Ортега-і-Гасетом) призводять до безперспективності та етичного безсилля високої класики. В цивілізації, як на завершальній стадії культури, мистецтво втрачає потенціал елітарності та підлягає «омасовлінню», а еліту в такі періоди утворюють, як правило, грошові магнати, далекі від культури і мистецтва. Шпенглер констатував кризу Європи. Її зміст полягає в тому, що європейські мистецтво та культура виснажені, втратили свій життєвий потенціал і не спроможні суттєво впливати на політику. У М. Бердяєва проблема дихотомії масового-елітарного в культурі вирішується амбівалентно, через визнання цінності існування як одного, так і іншого: високої культури потребує лише невелика частина людей, для «середньої» маси потрібна саме «середня» культура. Але аристократія духу необхідна як джерело

високої культури. Геній, на переконання філософа, краще виражає дух народу, аніж маси [1].

У XX ст. проблеми високої та масової культури досліджували Х. Ортега-і-Гасет, А. Тойнбі та ін. Особливостями останньої вони вважали загальнодоступність, серійність, можливість механічного тиражування. Така культура має свій особливий знаковий код, який багатьма сприймається як повноцінний еквівалент самої реальності. Ортега-і-Гасет Х. сформулював негативне ставлення до масової культури, проте зазначив, що процес «омасовління» всередині сучасної йому культури блокується протилежним процесом – оформленням елітарної культури, яка міцно захищена від маси і тому зберігається від розпаду [4]. Походження масової культури філософ пов'язує із наявністю у людини архаїчних рис, які долалися в попередніх культурах, а сьогодні святкують свою перемогу. Ортега протиставляє два феномени: еліту і масу, сподівання на майбутнє пов'язуючи з елітою. Зразки нової високої культури та мистецтва філософ бачить у творчості К. Дебюссі, С. Малларме, П. Пікассо, Л. Піранделло, що з часом мають заволодіти масами і набути поширення. Ортега-і-Гасет апелює до нового, авангардного мистецтва, щоб зруйнувати прагматизм консервативного життя з його сталими, однак застарілими цінностями. Шляхом активної та агресивної дії через естетичну холодну чуттєвість авангард, на думку Ортеги, здатен оновити масу.

Маса ж є носієм відповідного типу свідомості, нав'язує іншим власні псевдоцінності, щодо яких вона не має сумніву. При цьому сама залишається стандартною, фізично інертною, без «життєвого проекту». Вона прагне досягти максимальної ідентичності з іншими. Масова людини соціально невідповідальна, і це є трагедією сучасної культури – нищої, цілком матеріальної і брутальної. Будь-які революційні ідеї або масштабні соціально-економічні чи політичні експерименти, пов'язані з масами, викликають відразу у філософа. Великі сподівання Ортега покладає на середній клас суспільства, відділяючи масу від нього та розуміючи, що останній – це найбільша соціальна верства, тому культурне зростання середнього класу визначає загальний культурний рівень суспільства. «Великими народи роблять не видатні люди, а рівень розвитку незлічених посередностей» [4, с.252].

В такому ж контексті висловлюється й Т. Адорно, що надає перевагу елітарному перед безликістю, заангажованістю, стандартністю, псевдоіндивідуалізмом, комерціалізованістю масового мистецтва, яке «викривляє свідомість людей до рівня, на якому критичне мислення знаходиться перед загрозою зникнення» [2, с.68]. Таким чином, концепції Ортеги-і-Гасета, Т. Адорно відображають в загальних

рисах підходи неklasичної філософії: фіксація наростання розриву у культурі та орієнтація в політиці та етиці на високу культуру. Це принципово відрізняє неklasичну філософську традицію від сучасної концепції культурної політики, яка орієнтована протилежно – на культурну традицію та апелює до архаїки.

У 2-й пол. ХХ ст. теоретиками постнеklasичної філософської традиції – Ж. Бодріаром, Ж. Дельозом, Ф. Гватарі та ін. – відмічаються зміни, що відбуваються у масовій культурі. «Поступово змінюється форма, в якій існує масове суспільство: маса, якою керують, замінюється на «масу, яку контролюють» [2, с.69]. За термінологією, впровадженою Ж. Дельозом, такий тип масифікації позначено терміном «шизоїдний» з характерними для нього ознаками: жорстка ієрархічна структура, високий рівень психологічного «зараження», контрарне сприйняття оточуючих на рівні свій-чужий. Це маса, керівництво якою здійснюється через ЗМІ, часто шляхом поза-особистісних контактів, м'якими засобами непрямого тиску, знаряддями якого виступають різні спокуси, нав'язування бажань, прищеплення споживчого гасла «must have» [3].

Відбувається експансія візуальних форм та жанрів, якими заміщується «книжкова культура». Таке заміщення призводить до зміни режиму сприймання: оскільки воно здійснюється переважно візуально, без залучення інших чуттєвих здатностей людини, то втрачає багатоплановість й перетворюється на точкоподібне й стає одновимірним. Формується новий тип людини, названий Г. Маркузе одномірним. «Глобально система масових комунікацій виступає міцним фактором нівелювання культурних різниць. Антиподом масової культури в цій ситуації є елітарна культура, а масового суспільства – «ціннісна» еліта» [2, с.70].

Особливістю, якою відзначається вектор відносин між високою (професійною) та низькою (масовою) культурою, стає переважний вплив народної, масової культури на професійну, тоді як зворотній вплив мінімізується. Висока культура трансформується під впливом масової, масова – професіоналізується. Зворотній вплив високої культури на масову майже не прослідковується, що вказує на регресивні тенденції у культурі та втрату високою культурою важелів впливу, а отже й самої ідеї «високості». Вона перестає відповідати вимогам штучності, неповторності та скочується у тираж, до шаблонності та механістичності, що означає її декаданс [6]. Завдяки професіоналізації в масовій культурі відбувається естетизація низького, потворного. Воно очищується від безпосередньої чуттєвості та емоційності, характерних для маскультури та набуває впливовості.

Висновки і перспективи. Klasична філософія фіксує розрив у культурі на високу й низьку – масову. Некласична виявляє

орієнтацію політики та етики на високу культуру. Це принципово відрізняє їх від сучасної концепції культурної політики, яка орієнтована протилежно – на культурну традицію та апелює до архаїки. Висновок, що елітарна культура може використовуватись поза естетичною площиною – у сфері політики задля здобуття влади, на думку багатьох, вплинув на стосунки влади та еліти: владу почали асоціювати з елітою. Це змінило ставлення до неї, проте влада далеко не завжди відповідає вимогам елітарності. Тому сучасні підходи до політики полягають у знеособленому ставленні до неї з позиції «презумпції винуватості» влади.

Referents

1. Berdyaev, N. A. (1998). Samopoznany`e. Fragmenty kny`gy [Self-knowledge. Fragments of the book]. Our heritage, 6, 39-55.
2. Zhukova, N. A. (2010). Elitarnist` yak komponent kul`turo tvorennya: dosvid neklasy`chnoyi estety`ky [Elitism as a component of cultural development]. Kiev: PARAPAN, 244.
3. Kul`tenko, V. P. (2014). Dialekty`ka vzayemovidnosy`n «ya»-«inshy`j»-«chuzhy`j» u polikul`turnomu dy`skursi suchasnosti [The Dialectic Of The Relationship "I" - "Another" - "Stranger" In The Multicultural Discourse Of Our Time]. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: The theory of culture and philosophy of science, 1083 (49), 64-69.
4. Ortega-y`Gaset, X. (2003). Vosstany`e mass [Mass rebellion]. Moskow: AST, 213-268.
5. Savy`cz`ka, I. M. (2014). Problema filosofiyi svidomosti: istory`ko-filosofs`ky`j vy`mir [The problem of the philosophy of consciousness: the historical and philosophical dimension]. Scientific journal of NULES of Ukraine. Series: Liberal arts, 203(2), 16-24.
6. Suprun, A. G. (2013). Problema komunikaty`vnogo porozuminnya v umovax s`ogodennya [The problem of communicative understanding in the present]. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: The theory of culture and philosophy of science, 1057 (49), 64-69.

ДИХОТОМИЯ ЭЛИТАРНО-МАССОВОГО В КУЛЬТУРЕ И ИСКУССТВЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ

В. П. Культенко

Аннотация. *Исследуются феномены культуры и искусства в историко-философской перспективе их трактования в плоскости сфер эстетической, этической и с позиции их действительности в сфере политики. Анализируется внутренний процесс распада культуры на высокую (аристократическую) и низкую (массовую, традиционную); внутренние трансформации культуры, которые позволяют философам в разное время заявлять о практической действительности высокой (в неклассической философии) и низкой (в постнеклассической*

философии) культуры. Такая действенность культуры выявляет себя через осуществление политики в контексте культуры.

Ключевые слова: культура, искусство, политика, традиция, массы

ELITARIAN-MASS DICHOTOMY IN CULTURE AND ART IN THE CONTEXT OF PROBLEMS OF CULTURAL POLICY

V. Kulenko

Abstract. The phenomena of culture and art in the historical and philosophical perspective of their understanding in the plane of aesthetic, ethical and in terms of their effectiveness in the field of politics are studied. The internal process of decay of culture on high (aristocratic) and low (mass, traditional) is analyzed; internal transformations of culture, which allow philosophers at different times to claim the practical effectiveness of high (in non-classical philosophy) and mass (in post-classical philosophy) culture. Such cultural effectiveness is manifested through the implementation of policies in the context of culture.

Keywords: culture, art, politics, tradition, masses

УДК 378.1

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ ІННОВАЦІЙНОСТІ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

А. Г. СУПРУН, кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії

**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

E-mail: alinasuprun2@gmail.com

Анотація. У статті відбулося філософське осмислення феномену інноваційності в умовах транзитивного суспільства. Розкрито сутність процесів взаємозв'язку феномену інноваційності в науково-освітніх та соціально-економічних структурах. Проаналізовано сучасний та історичний досвід визначення цього поняття. Роз'яснена сутнісна цінність поняття інноваційності та визначено її сфери впливу на формування економічного, культурного та духовного вектору нашого майбутнього.

Встановлено, що формування феномену інноваційності є невідділимим від найважливішого соціального інституту – освіти. Зазначено, що ефективність росту економічної складової